
«Sisabahkkemat eai leat nohkan»

Pragmáhtalaš lahkoneapmi sámi estetihkkii ja kritihkkii nuoraid girjeságastallamiid bokte

SAIA MARILENA STUENG
Sámi allaskuvla

Dát dutkan guorahallá sámi girjjálašvuoda vuostáiváldima empiriija sámi estetihka teoriiiguin: *Dåajmijes vuekie* (Kappfjell & Gaski 2018), sámi pragmáhtalaš estetihkka, ja teoriiain ahte sámi girječállit ofelastet lohkkiid odđa sámi boahhteáiggi višuvnnaide (Kuokkanen 2004). Dutkanmateriálan leat vihtta sámi vuoignaduoji vuostáiváldima almmuhuvvon *Girjemiella*-podcastas (2020), mas ávkkálašvuohta, álki lohkat ja áddehahti girjjit bajiduvvojit. Jan Mukařovský (1977b (1943)) estehtalaš doaimmat leat vuostáiváldimiid ja árvvoštallamiid guorahallanmetoda vuodđun. Vuostáiváldit oaivildit ahte áddehahti ja vuohkkaseamos vuoignaduojit ožžot eanemus doaimmaid árvvoštallamiin, ja dan láhkai maiddái nákkejit ofelastit vuostáiváldi ávkkástallat vuoignaduiid. Dán artihkkalis evttohan ahte sámi vuoignaduiid kvalitehta lea čadnon praktihkalašvuhtii ja pragmáhtalašvuhtii iešmearrideami guvlui.

Fáddásánit: Sámi estetihkka, vuoignaduođji, vuostáiváldin, epistemologiija, vuoignaduiid kritihkka, estehtalaš doaibma, iešmearrideapmi

1 Láidehus

Sápmelaččaide dáidá kritihkka leat amas, ja cuiggodeapmi maiddái vásihuvvot unohassan, ja vuodđu sámi estetihkalaš lahkoneapmái ja árvvoštallamii lea váilevaš. Gaski (2017: 451) sávvá eanet ja ealli almolaš dáiddaságastallama earret eará sámi dáidaga tendeanssaid, luottaid, árvvuid ja hástalusaid hárrái. Harald Gaski lea ohcalan sierra sámi girjjálašvuoda lahkonanvuogi, ja maiddái dulkonminstariid mat leat heivehuvvon girjjálašvuoda ja kritihka oktasaš sámi kultuvrralaš vuolggasadjái, namalassii vuodđu sámi estetihkalaš lahkoneapmái ja árvvoštallamii (Gaski 2017: 452).

Mun geavahan Lena Kappfjell ja Harald Gaski (2018) *dåajmijes vuekie* estetihkkadoahpaga. Artihkkalis čuoovolan maiddái Harald Gaski (2017; 2022). Son lea ovttastahtán duoji ja dáidaga lahkonaan dihtii sihke sámi estetihkkaáddejumi ja man láhkai sámi girjjálašvuohta, vuoignaduodji, oažžu doaimma vuostáiváldis. Jus kritihkka vieččašii inspirašuvnna eará sajis go «oarjemáilmmi» árvvoštallanvuogis, ja oččošii vejolašvuođa ovdánahttit árvvoštallanvugiid ja geavahit oahpes eavttuid árbevirolaš sámi duojis, gulahallanvugiin ja Leahkimis, de šattašii boadus eanet produktiiva gulahallan gaskal girječálli ja árvvoštalliid (Gaski 2017: 448).

Mun duddjon viidáseappot Rauna Kuokkanena (2004) teoriija ahte girječállit leat girjelohkkiid ofelažžan, mas sámi girjjálašvuohta ja estetihkka definerejuvvo ulbmillažžan ja ávkálažžan. Mii geavvá viidáseappot sámi lohkkiiguin go girječállit leat ofelastán sin? Leat go sii nákcen ofelastit sámi vuoignadujiid vuostáiváldiid, ja jus leat, de man láhkai? Dán artihkkala guovddázis lea Jan Mukařovský (1970 (1936)) vuoignadujiid doaimmaid analyserenvuohki mii maiddái lea vuodđun mu dutkanmetodii, go guorahalan guđe doaimmaid vuostáiváldi addá vuoignaduodjái.

Dan vuodul lean hábmen gažaldagaid:

1. Nákejit go sámi girječállit ofelastit sámenuoraid?
2. Makkár doaimmaid oažžu vuoignaduodji vuostáiváldis?
3. Maid atnet sámi girjjálašvuođa vuostáiváldit buorren girjjálašvuohtan?

Dán artihkkalis joatkkán viidáseappot guorahallat sámi estetihkkaáddejumi dutkanárbevieru ja mo sámi girjjálašvuođaárvvoštallit ávkástallet vuoignadujiid. Geavahan vuostáiváldinteoriijaid ovdanbuktit sámi girjjálašvuođaárvvoštallamiid ovdamearkkaid maid nuorra árvvoštallit leat almmuhan davvisámegillii *Girjemiella* (2020) vuoignadujiidárvvoštallanpodcastas. Bohtosiid ovdanbuktima ja guorahallama lean juohkán njealji vuollekapihttalii: estehtalaš doaimma, árbemáhttoovddideaddji doaimma, kognitiivvalaš doaimma ja symbolalaš doaimma. Dasto ságas-talan bohtosiid teoriijaid vuodul vástidan dihtii dutkangažaldagaid.

2 Ovddit dutkamušat

1990-logu rádjái ii lean sámi girjjálašvuoda árvvoštallamis bisánan sierranas vuohki mo lahkoni girjji, danne go árvvoštallan lei vuos nu nuorra ahte das ii oidnon sierranas vierru (Solbakk 1991: 117). Dál lea árvvoštallan ovdánan bárožiid mielde ovddasguvlui, ja sáhttet vuhttot moadde sierranas vuogi mo árvvoštallat vuoignadujiid sámegillii.

Sigbjørn Skåden (2004) masterdutkosis sámi girjjálašvuoda lyralaš kanoniseremis guoktelogát čuohtejagis, hástala sámi girjjálašvuoda-diskurssa ja dadjá ahte sámi lyralaš kanoniseremis lea fetišša «the beyond», go ovdamearkka dihtii bajida badjedili, ja badjedili kultuvrra ja dan erenoamášvuoda. Áidna vuohki beassat das eret lea hástalit modernitehta sámi álbmoga iežas premissaiguin (Skåden 2004: 103–108). Mu artihkkalis sihke dorjot ja hástalit árvvoštallit sámi erenomášvuoda, muhto maiddá cuiggodit ja evttohit mo sámi servodat sáhtášii ovdánit.

Audun Andreas Ween (2020) lea čállán masterdutkosa earret eará das mo sámi giellaguovllu evttohanlávdegoddi vuodušta girjjálašvuoda kvalitehta Davviriikkaid ráđi mánáid- ja nuoraidgirjjálašvuodabálkkaš umiin 2013–2019. Sámi evttohusain deattuhuvvojit erenoamážit identitehtapolitihkalaš aspeavttat. Sámi giellaguovlu deattuha maiddá sámi kultuvrra ja árbevieruid nannema evttohemiin. Weena mielas lea vátisvuhtan go lea dákkár árvvoštallankategoriija, go dat sisttisdoallá áibbas eará go eanaš eará riikkat mat evttohit girjjiid bálkkašumiide. Maiddá giella ja visuála ovdanbuktin deattuhuvvo čielgasit sámi evttohemiin. Eará kategoriijat, kvalitehtat dahje árvvoštallaneavttut nugo gealdu, ovddeš merihtat ja orginalitehta, eai goassige deattuhuvvo (Ween 2020: 36–37). Dát sáhtta leat veahkin čilget manne sámegielat girjjiit eai leat vuoitán dán bálkkašumi. Sámi árvvoštallit deattuhit vuoignadujiid pragmáhtalaš kvalitehta, ja riikkat nugo ovdamearkka dihtii Norga, bajidit eahpegrammáhtalaš, estehtalaš kvalitehtaevttuid. Mu artihkkala empiriija čájeha justa dán earu oarjemáilmmi kvalitehta meroštallamiin gaskal pragmáhtalaš ja estehtalaš evttuid, ja mo dát čatnasit koloniseremii ja sámáidahttimii.

3 Sámi estetikkaáddejupmi ja epistemologalaš veahkaváldi

Sámi estetikka definišuvnnat ja čilgehusat ovdanbuktojuvvojit holisttalaččat, eanet go dušše čábbodahkan, baicce holisttalaš áddejumi áiccuid bokte. Čilgedettiin mii sámi estetikka sáhtta leat, buohtastahtta Harald Gaski (2022: 103) dáidaga dujiin. Dáidda lea odđaaigásaš dáidaga nama hus ja duodji ges árbevirolaš bargguid namahus. Dán earu dadjá Gaski muittuhit «oarjemáilmmi» diehtagiid báidnojumi go oaidnit mo dat mii lea mihtilmas ja dat mii lea oppalaš, doaibmaba ovttas. Son evttoha ahte eat galgga bidjat juohke aktivitehta gáržžes hinguolliidda. Harald Gaski (2022: 102) árvala ahte sámi estetikka lea *dåajmijes vuekie*: doaba man Lena Kappfjell lea addán válddahit sámi estetikka sisdoalu ja mearkkašumi ovttasčálidettiin Gaskiin artihkkalis *Dåajmijes vuekie lea saemien vuekie* (Kappfjell & Gaski 2018). Dás ovdanbukto bargu mas muitaleaba ahte sápmelaččat eai eisege sihtan meroštallat olbmuid doaimmaid dahje olbmo birrasa stirdon juoguide dahje dikotomijii, muhto baicce mángga válllejumi vuodul main lea molsašuddi ávki. Čáppa dávvirat ledje maid dat dávvirat, mat leat bures heivehuvvon jurddašuvvon ulbmilii (Gaski 2022; Bäckman & Kjellström 1979: 91). Gaski definere *dåajmijes vuekie* ná:

«[...] ovttastahtta árbeviero (tradišuvnna) ja odđa hutkosa (innovašuvnna) go ásaha vuoddu kritihkkii mii lea vuodđuduvvon historjjálaš didolašvuhtii ja kultuvrralaš árvvuide, mii iežas vuogi mielde intellektualisere njálmmálaš kultuvrra láhttenvugiid ja ovtastallanvugiid» (Gaski 2022: 105).

Mángasat leat geavahan doahpágiid *dáiddaduodji* ja *vuoignaduodji* girjjálašvuodabuktaga sáni sajis. Dáiddaduodji boahtá suomagielas *taidekäsityö*, mas leat ovttastan doahpágiid *dáidda* mas vásiha estehtalaš vásáhusa ja mas ii leat čielga praktihkalaš doaibma, ja *duodji* mii engelasgillii lea *craft* – giedain ráhkaduvvon fysalaš objeakta mas lea praktihkalaš doaibma. Dán artihkkalis mun geavahan vuoignaduoji girjjálašvuodabuktaga sajis, ja duodjeproffessor Gunvor Guttorm (2009: 14) čilge ahte vuoignaduodji geavahuvvo ovttaskas olbmuid buktagis,

ovdamearkka dihtii girjji, lávlaga ja luođi, nappo girjjálašvuoda birra. Son maid earuha vuoignaduoji duojs, go vuoignaduodji ii leat giehtabargu, baicce sánalaš hutkáivuoha, nappo girjáivuoha mas girjjálašvuoha lea vuolgán (vrd. Guttorm 2009: 14). Guttorm (2009) ovdanbuktá Áillohačča sániid ovdamearkan čájehit man viiddis doaba *dáidda* lea, ahte dat gulai olles olbmo leahkimii mii maiddá sulastahtá *dåajmijes* vukeie:

Sámii e lei olles eallin dáidda. Biktasat. Mot gárvodii. Makkár fárida. Mainnalágiin lihkadii. Mot dolastalai. Got anii boahkána. Mot gezii gávtti. Mot jugai gáfe. Mot máhtii duddjot. Máhtiigo maiddá činjahit, hervet. Man čábbát buolvvastalai. (Valkepää 1998: 10, Guttorm (2009: 14) bokte.)

Vuoignaduiid estetihkka doaibmá iešalddis dáiddan ja duodjin, ja dat lea sihke čáppat, dáiddalaš vásáhus ja guoimmuheapmi, muhto maiddá ávkin ja das leat atnubiergasa attáldagat. Lohkki sáhtá ávkkástallat dáidaga duodjin, go lohkki ja teaksta deaivvadeaba.

Sámi ja eamiálbmotgirjjálašvuoha lea koloniserema geažil adnon folkloren ja proteastagirjjálašvuohan, ja oarjemáilmmi universitehtaid girjjálašvuodadutkit leat dan unnán dutkan, danne go ii leat adnon girjjálažžan dahje estehtalažžan (Justice 2012: 91). Estehtalaš vásáhusat lea navdon universálan, neutrálan ja sorjjasmeahttumin politihkalaš oaviliin ja fápmooktavuodain. Maiddá eamiálbmogiid vuoignaduiid árvvoštallan lea báinnahallan koloniaríikkaid hegemoniijii ja epistemologiija veahkaváldái (vrd. L. T. Smith 2004 (1999): 12–13). Dálá áiggi kritihkka hástala dán oainnu. Fredrik Jameson (vrd. Kuokkanen 2004: 92; Jameson 1981) gohčoda estetihka politihkalaš dieđuheapmin (eang. *political unconscious*), go čábbodaga áddejumis sáhttet leat politihkalaš dieđuhis ortnegat servodagas. Mañnekolonialismakritihkka lea maid čájehan ahte estetihkkakonseptta lea ásahuvvon historjjálaš ja kultuvrralaš čábbodaga jáhkus ja velá kolonialisttalaš ja rasisttalaš jáhkuid «bajit» ja «vuolit» kultuvrrain (vrd. Kuokkanen 2004; Helander & Kailo 1998: 12).

4 Ofelastit ja ávkkástallan

Kuokkanen (2004) oaivvilda artihkkalis *Border Crossings, Pathfinders and New Visions: The Role of Sámi Literature in Contemporary Society* ahte sámi girječállit leat min ofelaččat danne go sii ofelastet min iežamet ovddešáigái, dálááigái ja boahhteáigái, mii nanne min identitehta. Sámi girjjálašvuodas, erenomážit njálmmálaš muitalanárbevierus, leat kultuvrralaš, epistemologalaš ja identitehtanannejeaddji muitalusat. Sámi girječállit leat min jurddašeaddjit geaid čállimis lea vuolggasadji njálmmálaš ja eará árbevirolaš árbevieruin, ja sii geavahit iežaset máhtu maiddái hábmet odđa duohtavuodaid ja višuvnnaid boahhteáigái main lea vuolggasadji ovddežis (Kuokkanen 2004: 92–94; Helander & Kailo 1998: 12).

Eamiálbmot vuoignaduojit addet saji govahallat buoret boahhteáiggi dobbelis kolonialiserema. Min girjjálašvuodas lea vuolggasadji min epistemologiijas, politihkas ja oktavuodain. Min muitalusat fáallet midjiide molssaeavttuid vealaheadji vuogádagaide ja oktavuodaide maid mii eat diehtán ahte sáhtiimet garvit. Dat muittuhit min ahte nu mo áššit dál leat, ii leat nu mo áššit álo leat leamaš, eai ge nu mo galggašedje leat. (Vrd. Justice 2018: 152–155.) Min vuoignaduojit measta dego vurdet ahte vuostáiváldima boadus lea rievdadeapmi iešmearrideapmái. «Mii eat sáhtáše eallit eará láhkai ovdalگو mii álggos govahalašeimmet eará láhkai»¹ (Justice 2018: 156).

Kolonialisma ja suddadanpolitihka veahkaválddi leat sápmelaččat indiviida ja servodatdásis mángga buolvva čađa vásihan, muhto eamiálbmogat eai leat dušše koloniála veahkaválddi passiiva gillájeaddjit. Sápmelaččat leat maid aktiivvalaš vuostáiváldit rikkis kultuvrralaš, intellektuálalaš, vuoiñjalaš, historjjálaš ja estehtalaš ávdnasiiguin maiguin sáhttet dálkkodit iežaset ja iežaset servodaga. Sámi girječállit ovdanbuktet iežaset govahallan suverenitehta. Sii bidjet iežaset, iežaset servošiid ja máilmmioainnu guovddáži, dan sadjái go boaittobeallái gosa eamiálbmogiid subjektivitehta lea giššaluvvon. Sámi girječállit nannejit ja duođaštit sápmelaččaid olmmošsoga ja olmmošárvvu (vrd. Justice 2012: 103).

1 Mu jorgalus eanjalasgielas: «We can't possibly live otherwise until we first imagine otherwise»

Sámi girječállit sáhttet ofelastit sápmelaččaid, muhto lohkki ferte máhttit ávkkástallat vuoignaduoji gávdnan dihtii ovdamearkka dihtii oppasámi guhkitáigge višuvnnaid sámi iešmearrideapmái (vrd. L. T. Smith 2004 (1999): 12–13; Kuokkanen 2004: 98). Graham Smith (2003: 3–4) gohčoda seammalágan teoriija *end game*, namalassii hábmet geainnu, ulbmila ja jodihanfámu ollašuhttit *višuvnna*, mii lea friddja utopia-laš višuvdna sorjjakeahttá dominánta hegemoniijas. Justice (2018: 156) bidjá ovddasvástádusa eamiálbmotgirjjálašvuoda vuostáiváldiide ja ávžžuha sin leat buorren máddun, namalassii ahte eamiálbmogat galget boahttevaš buolvvaid ja maiddá ovdit máttuid rahčamušaid mui-talusaid bokte vuoigadit dálá rahčamušaid.

Sápmelaš lohkki lea maid sosiálalaččat čadnon, ja son mearrida áđa dahje čuoččuhusa doaimma, namalassii man láhkai subjeakta ádde máilmmi, ja mo son vuostáiváldá vuoignaduoji (Mukařovský 1977b (1943): 21–48). Go vuoignaduodjái addo praktihkalaš doaibma, de lea dáhttu rievdadit dahje gieđahallat máilmmi vuoignadujiin. Symbolalaš doaibma addo go lea juoga mii sáhtta ráhkaduvvot, ovddastuvvot dahje rievdaduvvot. Dakkár vuoignaduodjái addo symbolalaš doaibma go dat symbolisere juoga nu. Kognitiivvalaš doaimma oazžu vuoignaduodji go čuočá vuostáiváldái, ja go lohkki iežas diehtu ja áddejupmi ovdána.

Kuokkanena (2004) ofelastindoahpaga sáhtta buohtastahttit kognitiivvalaš ja symbolalaš doaimmaiguin, go vuostáiváldimis ovdána lohkki áddejumi ja go lohkki háliida ovdánahttit máilmmi vuoignaduoji deaivvademiin. Kuokkanen (2004) geažuha sámi girječállide iešvuodaid ja ovddasvástádusa ovddidit sámegeiela ja sámi kultuvrra, ja ofelastit sámi servodaga iešmearrideapmái. Sámi girjjálašvuoda árvvoštallit sáhttet ges diktit girječálliid iežaset ofelastit, ja dan láhkai ávkkástallet dan iežaset árvvoštallamiin.

Erohus *dåajmijes vuekie* ja Mukařovský estetihkadoahpaxis lea ahte *dåajmijes vuekie* ii earut dáidaga dáiddafenomenain, ja bidjá vuoignadujiid doaimmaid dássálagaid. Doaibmajoavkkuid ráját sáhttet leat čielgasat ja eará háviid ges šolget oktii. Ovttá vuoignaduojis sáhttet leat mánja doaimma (Mukařovský 1970 (1936): 21–22; Mukařovský 1977a (1942): 31–48). Sámi ovdamearkan polydoaibmi vuoignaduojis lea Áillohačča dikta/luohti *Sámiid eatnan duoddarat*. Das lea estehtalaš

doaimma go lohká dan diktan ja guldala luohtin. Dasa addui hui čielga symbolalaš doaimma go 2022 Sámekonferánsa Váhčiris mearridii ovttajienalaččat ahte dat lea sámi nationála luohti. Sápmelaččat vuostáiváldi rollas ieža adde kollektiivvalaččat dasa symbolalaš doaimma, ovddastit sámi álbmoga oktasaš našuvdnan. *Sámi eatnan duoddarat* -divtta/luođi symbolalaš ja eará praktihkalaš doaimmat eai njeaidde dáidaga árvvu dahje kvalitehta – kultuvrralaš ja historjjálaš konteksta baicce nanne daid.

5 Dutkanetihkka ja eamiálbmotkriihkka

Earuhit «vugiid mo diehtit» lea dehálaš, danne go dat reflektere min kultuvrralaš árvvuid ja jáhkuid masa dat lea sajáiduvvan. Dan ii sáhte universálalaččat mihtidit, iige sáhte govahallat eamiálbmotestetiikka oarjemáilmmi kultuvrralaš eavttuid vuodul. Jus mii áigut eret oarjemáilmmi paradigmas eamiálbmotparadigmii, de fertet jorgalit kultuvrralaš gálduide ohcan dihtii vuodu (Ahtone 2012: 74). Mun geavahan estetihkkadoahpaga sámi áddejumiin, ja huksen dutkama sámi epistemologiija ja árbevieruid árvvusatnimiin. WINHEC (2011: 5) dutkanstandárddaid mielde eamiálbmotdutkan earret eará:

«[...] dovddasta máhtu oassin ealli ja bissovaččat heivehuvvon vuogádagas mii lea vuodđuduvvon ovddeš áigái, muhto joatká ovdánit dálá áiggis ja boahhteáigái ja nanne dán dutkanlahkoneamis;»²

Eamiálbmogiid epistemologiija lea vuolgán oahpus mii lea johtán buolvvas bulvii ja lea ihtán árbevirolaš vearbagielain, nu mo ovdamearkka dihtii sámegielas (vrd. Hart 2010: 8; Kovach 2005). Sáme-giella lea leamaš dehálaš oassi mu dutkamis, ja lea dat giella mainna ovdanbuvttán dutkamuša. Sihke vuoignaduojit ja vuoignadujiid árvvoštallamat leat sámegillii – dan gillii mii lea dulkoma ja áddema vuolggasadji girječállis vuoignaduodjái, vuoignaduojis vuostáiváldái, vuostáiváldis árvvoštallái ja árvvoštallamis munnje girjjálašvuodadutkin.

2 Mu jorgalus eangalasgielas: «[...] recognises knowledge as part of a living and constantly adapting system that is grounded in the past, but continues to grow through the present and into the future and reinforces this in research approach;»

Sámegiella lea áddejumi, dulkojumi ja dutkama giella girječállis gitta girjjálašvuodadutkamii dán dutkama olis. Nu mo WINHEC cealká: «[...] geavaha báikkálaš giela gudnejahtti vugiin dulkoma ja mearkkašumi vuodđun;»³ (WINHEC 2011: 5).

6 Iežan dutkisajádat

Materiála välljemis lean ferten vihkkedallat galgen go dutkat *Girjemiella*-podcastráiddu vuoignadujiid árvvoštalliid, danne go mu debuhttaromána *Hamburgerprinseassa* (2018) maid árvvoštallo ovttá *Girjemiella* (2020) osiin. Mu nubbi čanastat *Girjemiella*-podcastráidui lea go 2020 čavčča jearahii *Ávvir*-aviisa (Marakatt 2020) mu girjjálašvuodadiehtti ámmáhis podcasta almmuheami oktavuodas, gos mun muitalin ahte Sámis lea unnán girjjálašvuodakritihkka. Mun dadjen maid jearahallamis ahte mun illudan guldalit go sii árvvoštallet mu romána ja maddái eará sámi girjjiid árvvoštallamiid. *Girjemiella*-ráiddu (2020) osiid välljejin danne go sihke välljejuvvon podcastosiid vuoignadujiid ja árvvoštallamiid originálagiella lea sámegiella.

Girjjálašvuodadutkin, -čállin ja -berošteaddjin lea mus siskkáldas kultuvrralaš máhttu, diehtu ja sensitivitehta. Vuostáiváldindutkamis ii leat vuoignaduoji dulkon guovddážis, baicce dan dulkoma guorahallan. Mus leat maid leamaš servodatovddideaddji ja politihkalaš rollat sámi servodagas. Mun lean leamaš jodiheadjin dahje stivrraláhttun Norgga Sámiid Riikkasearvvis, Sámi girječálliid searvvis, Sámi prográmmarádis ja lean oassálastán Sáddehattrádis. Dáin oktavuodain lean cealkán sámegiela, sámi girjjálašvuoda, kulturpolitihka, kulturjournalismma ja eará sámi servodatássiid birra.

7 Dutkanmateriála

Dutkanmateriálan leat vihtta sámegielat vuoignaduoji árvvoštallama sámegillii nuoraid perspektiivvas, maid lean čoaggán *Girjemiella*-podcastráiddu (2020) sámi vuoignadujiid árvvoštallamiin. *Girjemiella* lea vuoignadujiidárvvoštallanpodcastráiddu davvisámegillii man SR Sámerádio leat buvttadan jagis 2020. Das leat oktiibuot vihttanuppelot oasi. Sii eai definere iežaset podcastráiddu sisdoalu árvvoštallamin, muhto

3 Mu jorgalus eanjalasgielas: «[...] uses the local language respectfully as a foundation for interpretation and meaning;»

baicce «ságastit girjjiid birra». *Girjemiella*-ráiddus lean välljen vihtta árvvoštallama, golbma romána, ovtta luohtepoesiija CD-hámis ja ovtta noveallačoakkáldaga, mat heivejit mu dutkanmateriála eavttuide: Vuoignaduodji lea sámegillii, ja nuorra sápmelaččat leat árvvoštallan dan sámegillii. Podcasta sáddagiid jietnabáttiid lean ožžon lobi vurket iežan dihtorii, ja lean koden daid MAXQDA dihtorprográmmain mii lea kvalitatiiva dutkanmateriála guorahallama várás.

Árvvoštalliid namat eai leat mu mielas dehálaččat dán oktavuodas. Mun in namut sin namaiguin, ja gohčodan sin árvvoštalli (1), árvvoštalli (2) ja prográmmajodiheadji gohčoduvvo árvvoštalli (3) danne go son lea maid mielde oktasaš árvvoštallanproseassas ja ságastallamis. Juohke árvvoštallamis lea okta dain árvvoštalliin gii lea lohkan girjji ja gii ovdanbuktá iežas árvvoštallama, dasto searvaba nubbi árvvoštalli ja prográmmajodiheadji ságastallat girjji birra.

Sámegillii almmuhuvvon árvvoštallamat sámi mediain dárkkuhit ahte materiála ovddasta sámi siskkáldas vuoignadujjidságastallama, mii lea oaivvilduvvon davvisámegiela guldaleddjiide. Giella ráddje maiddá siskkáldas estehtalaš- ja servodatdiskurssa oassálastiid, guldaleddjiid ja goziheddjiid. Seammas rahpá dat oadjebasvuoda ja iešmearrideaddji kultuvrralaš vuolggasaji, go sámi diskursaoassálastit, nappo árvvoštallit, eai dárbbas vuoduštit dahje čiegadit iežaset árvvuid jávohis máhtu.

8 Metoda

Diskursateoriija mielde juohke servodatgeavaha doahpagiid mearriduvvon láchkai, ja dat hábme servodaga miellahtuid duohtavuoda. Seammas láhttet mii dego sosiálalaš duohtavuolta livččii objektiivvalaččat addon. Lea maiddá diskursiivagilvu mas iešguđetge diskurssat álo gilvalit mat besset hábmet giela mearkkašumiid, ovdamearkka dihtii defineret dáidaga, duoji, mii lea buorre ja mii lea heittot (Johannessen ja earát 2021: 246–247). Mun geavahan sámi áddejumi estetihkkadoahpagis, dan sadjái go oarjemáilmmi sisdoalu seamma doahpagis, vuostáiváldimiid analysain.

Árvvoštallamiid guorahallamii lean geavahan Jan Mukařovský doaimmadoahpaga («*aesthetic*» *functions*) analysametoda man lean

sámáidahttán ja heivehan sámii diskursii ja kontekstii. Válljejuvvon doaibmašlájat leat estehtalaš, kognitiivvalaš, árbemáhttoovddideaddji ja symbolalaš doaimmat (vrd. Mukařovský 1977b (1943); Smidt 2011). Dát dutkan lea maid fenomenologalaš dutkan, mii guorahallá olbmuid subjektiivvalaš vásáhusaid dihto fenomenas, nappo sámii vuoignadujiin. Guorahalan mo árvvoštallit addet vuoignadujiide doaimmaid ja makkár ságastallamat dain bohciidit. Identifiserejuvvon diskurssaid ja vuogádagaid dutkkan teorijaid vuodul, ovdamearkka dihtii mo nuorra sámii lohkkat addet estehtalaš ja praktihkalaš doaimmaid vuoignadujiide. Mun guorahalan dasto man láhkai sámii girječállit ofelastet nuorra vuostáiváldiid vuoignadujiid iešguđetge doaimmaiguin, ovdamearkka dihtii mo vuoignaduoji kognitiivvalaš doaibma ofelastá nuoraš addet diđolažžan hegemoniija ja epistemologalaš veahkaváldái (vrd. Johannessen ja earát 2021: 166).

9 Bohtosat ja guorahallan

Bohtosiid ovdanbuktima ja guorahallama lean juohkán doaibmašlájaide, mat leat estehtalaš, árbemáhttoovddideaddji, kognitiivvalaš ja symbolalaš doaimmat. Bohtosiid loahpas ovdanbuvttán mun fáttáid mat ságastallamiin bohciidedje vuoignadujiid árvvoštalladettiin.

9.1 Estehtalaš doaibma

Sámii girjjálašvuodaestetihkkadutkan evttoha sámii estetihkas leat vuolgasaji duojis (Gaski 2022; Kappfjell & Gaski 2018). Dán artihkkalis lean iskan doallá go sámii estetihkkadefinišuvdna *dåajmijes vuekie* deaivása sámii čáppagirjjálašvuoda vuostáiváldima empiriija ektui. Sáhttit go defineret maidái čáppagirjjálašvuoda duodjin? Čáppagirjjálašvuoda lea sihke dáiddalaš vásáhus ja guoimmuheapmi, muhto maidái ávkin ja das leat atnubiergasa attáldagat.

Árvvoštallon vuoignadujiid hámi estehtalaš (*dåajmijes vuekie*) bealit bohtet ovdan árvvoštallamiin. Nuorra lohkkat bajidit vuoignadujiid main lea álkes giella ja maid lea álki lohkat ja áddet. *Bajándávgi*-romána (Somby 2004) heivvolašvuoda, giella dárkilvuoda ja álkes teavstta rámidit vuostáiváldit. Sámii estetihkka bohtá čielgasit ovdan go árvvoštalli (1) laktá dáid attribuhtaid maŋŋálagaid: «vuogas lohkat» ja «čáppa

girji». Vuoignaduoji čáppisvuhtii gullá maiddái dat ahte vuoignaduoji galgá leat vuogas lohkat. Vuoignaduoji heivvolašvuolta maid laktása dasa go árvvoštalli addá njeallje rádiorusttega (seamma go bircočuoggá) románii. Árvvoštalli (1) dadjá «heive nuoraide ja rávisolbmuide, buohkaide» ovdal go addá rádiorusttegiid.

Vuogas lea maid geavahuvvon *Gilši* (Eira ja earát 2012) árvvoštallamis go árvvoštalli (1) čilge mo luohtepoesijja lea su mielas, namalassii «vuogas heivehit luđiid ja divttaid». Álkivuohta lea maid árvvus adnon: «Álkes vuohki lahkoniit poesijja». Poesijja lea árvvoštalliid mielas váddásut dulkot go ovdamearkka dihtii románaid. Divttat leat oanehabbot, muhto ferte smiehttat eanet. Dát álkivuohta maid árvvoštalli (1) vásiha *Gilši* (Eira ja earát 2012) vuostáiváldimis oažžu su «dovdat maid diktačálli háliida mitalit», nappo masa vuoignaduodji ofelastá. Dat lea maid árvvoštalli (1) mielas «hui fiinnis», mii lea čáppatvuoda synonyma.

Gilši lea odđaaigásaš vuohki ja hápmi mii álkidahtá divttaid vuostáiváldima. Vuokko Hirvonen (2009) čilge juoigama leat oahpisin sápmelaččaide, ja juoigama pántatonnalaš šuoknja ja spiehkasteapmi oarjemáilmmi musihkas, lea amas váldokultuvrii. Juoigan nanne sámi identitehta ja sosiálakollektiivvalaš čanastusaid (Hirvonen 2009: 98). Poesijja, mii árvvoštalliide lea amas, seaguhuvvo oahpes olggošbuktimiin, luđiin: «Poesijja baldá, muhto ii fal dát». Loahpas árvvoštallamis evttohedeje mo jietnagirjjit sáhtášedje álkidit sámi girjjálašvuoda logaheami, nappo álkidit ja bajidit sámi girjjálašvuoda.

Vuoignadujiid giella man lei váttis lohkat ja áddet, dagahii váttisin addit vuoignadujiide praktihkalaš doaimmaid. *Geađgeloddi*-novella (Sokki 2019) juona lei árvvoštalli (2) mielas váttis čuovvut: «Duppalpoeaŋŋa, linnjaid gaska lea váttis áddet». Maiddái Kerttu Vuolaba romána *Bárboáirras* (2008) lei árvvoštalli (2) mielas «váttis čuovvut». Su mielas ii lean ge das čielga sisdoallu. Pohtalaš giella ja amas sámit dagahedeje lohka váttsin árvvoštallái (2). Árvvoštalli rámiida vuoignaduoji olggošgova ja eará govaid, ja lea dat maid árvvoštalli (2) muitá buoremusat *Bárboáirras*-girjjis. Su mielas lei girjji giella dattetge fiinna sámegealla.

Beaiveálgu (Larsen 2013 (1912)) árvvoštallamis jorrá ságastallan das lea go girjji olgguldas hápmi dehálaš. Das muitalit ahte jus lea fiinna girjji, de soitet olbmot lohkat dan. Árvvoštalli (2) bajida girjji mas leat sihke govat ja teaksta, ja ráhkada dan somán lohkat girjji. Larsena romána (2013 (1912)) oažžu leaikkastallama ja veardádallama bokte čielga guoimmuheaddji doaimma. Árvvoštalli (1) ja árvvoštalli (3) rámi-deaba mo Larsen lea stoagadan gielain, vaikko árrat árvvoštallamis láitá árvvoštalli (1) vuoignjaduoji giela «boares giellan». Árvvoštalli (3) buohtastahtá *Beaiveálgu*-romána giela otná gielain, mo dat livččii otná nuoraidgielas maid sáhtán gullot: «Ruhta lea dego fuorrá, molsu dušše eaiggáda». Buot árvvoštalliid mielas lei dat hearvás ja somás sitáhta.

Árvvoštalliide lea álkit vuostáiváldit vuoignjaduuiid mat sidjiide leat vuohkkasat, oahppásat ja álkit. Dát praktihkalaš attáldagat vuoignjaduuiin ovddidit daid čábbodagaid ja praktihkalaš doaimmaid addima.

9.2 Árbemáhttoovddideaddji doaibma

Gilši (Eira ja earát 2012) luohtepoesiija oahpista árvvoštalli (1) boazodoalu servodatortnegii ovdal boazodoalu koloniserema ja siidaortnegiid vuogádaga, dalle go badjenieida ii dárbbášan náitalit almmáiolbmuiin fidnen dihtii alces saji boazodollui nu mo otna. Árvvoštalli (1) addá *Gilši* luohtepoesiijii árbemáhttoovddideaddji doaimma. Árvvoštalli (1) namuha vel: «dovddus dikta čolliid namahusaid, árbevirolaš sámi sániid ja doaimmaid birra».

Árbemáhttoovddideaddji doaimma oažžu maiddá *Bárbmoáirras* (Vuolab 2008) árvvoštalliin (1) ja (2): «Čilge dološ mytologiiija ja filosofiija. Ođđa sánit, muhto áigu oahppat daid.»; «Fiinna illustrašuvnnat.»; «Govat čilgejit hui olu.»; «Árbevirolaš máhttu addá, gullon medias.» Media bokte lea árvvoštalli beassan diehtit vuoignjaduoji doaimma man muhtin eará vuostáiváldi lea čuoččuhan medias.

Geađgeloddi (Sokki 2019) vuostáiváldimis hehttii vuoignjaduoji giela vuostáiváldiid áddemis sisdoalu. Árvvoštalli (2) lea belohakkii ádden ovttá novealla man gohčoda «Návdenáhkki-novealla» mas ii muitte nama. Árvvoštalli (2) miediha ahte lei váttis dulkot noveallaid. Dán «Návdenáhkki-noveallas» livččii leamaš olu árbemáhttu nuorat lohkkiiide, muhto dađibahábut eaba leat čuoččuheaddji ja vuostáiváldi gulahallan.

Loahpageahčen báttis searvá árvvoštalli (1) ságastallamii ja muitala ahte son maid dáidá leat lohkan Sokki «Návdenovealla», ja addá vuoignaduojái morálalaš doaimma go evttoha novealla morála: «It sáhte báhtarit du duogážis, dološ vearredagut čuvodit du.» Dasto ságastallet buot golbma árvvoštalli maid son návdenáhkki sáhtá symboliseret, ja sii ságastallet maiddáí sámi máinnasárbevieruid mánggajuonat máidnasiid áddema birra.

Árbemáhttu lea juoga man árvvoštallit atnet árvvus, muhto vuoignaduojit eai álo ovdanbuvttet dan dakkár vugiin mii nuoraide lea áddehahtti, vuogas ja oahpis. Árbemáhttu šaddá dakkárin mii nuoraid mielas lea dehálaš ja man birra leat gullan eará sajiin.

9.3 Kognitiivvalaš doaimma

Kognitiivvalaš doaimma addo eanas vuoignaduijide mat čuvvot sámi estetihka eavttuid. Kognitiivvalaš doaimmain vuostáiváldimis ovdánahtta lohkki jurdagiiddis, ja háliida ovdánahttit máilmmi. *Beaiveálgu*-románii (Larsen 2013 (1912)) addo kognitiivvalaš doaimma, ahte dat dokumentere historjjá, mo garra dáruiduhttin lea čuohtan sápmelaččaide. Árvvoštalli (1) ovdanbuktá romána čeahkkáigeasu árvvoštallama álggogeahčen, ja čeahkkáigeasustis bájuha ja ráhkada duppalčuoččuhusa Larsena románas: «Ábo oaidná makkár dilli sámiin lea, dážat eai fuola Ábo vivvan go lea sápmelaš.» Árvvoštalli (1) lohka maiddáí oasi románas (Larsen 2013 (1912)) gos váldopersovdna imaštallá manne dáruiduhttin ii noga vaikko sápmelaš lea jápmán go hávdegeđggiide leat čállon dáža namat. Dan sadjái go muitalit vuoignaduoji mearkkašumi dáinna osiin *Beaiveálgu*-girjii, de diktá árvvoštalli árvvoštallama guldaleaddji ieš geavahit sámi konteakstamáhtu ohat ulbmila ja doaimma romána oasážis. Árvvoštalli (1) vuoignaduoji sitáhta doaimmá fámoláš duohtavuoda ávnnasin. Joy Harjo (1994) gohčoda poehtaid *truth-tellers*, sii geat muitalit duohtavuoda:

Jus mun lean poeha gii lea geatnegahtton sárdnut duohtavuoda (ja jáhkán ahte sátni poeha lea synonyma leat duohtavuoda mui-

taleaddji), maid mun de galggašin dadjat buot dán birra?⁴ (Harjo 1994: 19.)

Árvvoštalli (1) doalvu vuoignaduoji duohtavuoda viidáseappot ja diktá sámi guldaleddjiid ieža reflekteeret iežaset birgema vuoignaduoji bokte (vrd. Justice 2018: 210).

Bajándávgi (Somby 2004) gieđahallá áiggi maŋŋá Álttá-ášši go Sámediggi lei áсахuvvon Norgga beallái. Árvvoštalli (1) geassá romána sisdoalu čoahkkái álggus ja lea dulkon ahte váldopersovdna Máret dubmehallá sihke eará sápmelaččaide ja stuorraservodahkii go lea beroštan ja ain berošta sámi rivttiin. Danne guođđá váldopersovdna Sámi ja manná Apache indiánaid lusa. Árvvoštalli (1) bájuha váldokarakteara dovdduid go maddái eará sápmelaččat dulbmet su go berošta sámi áššiin, namalassii sámi servodaga hegemonijalaš jurddašuvuohki bájuhuvvo árvvoštallamis. Hegemoniija lea jurddašuvuohki mii dáh-páhuvvá go dulbmojuvvon joavku, ovdamearkka dihtii sápmelaččat, váldet atnui dominánta joavkku jurddašuvugiid ja jurdagiid eahpekritihkalaččat duohtavuohtan/jierbmin vaikko dat jurdagat sáhttet nannet sápmelaččaid duolbmama. Go koloniserejuvvon álbmot kolonisere iežas, lea beaktileamos vuohki koloniseret ovttá álbmoga. Jus hegemoniija vuostá galgá bargat, de fertejit eamiálbmogat šaddat diđolažžan iežaset dárbbuid, ambišuvnnaid ja preferánssaid hárrái (vrd. G. H. Smith 2003: 3). Árvvoštalli (1) diđošta hegemoniija go ávkkástallá *Bajándávgi*-románas «sápmelaš sápmelačča kolonisere» fáttá.

Árvvoštalli (1) čilge oanehaččat ahte romána gieđahallá ollu, rasismma sámiid vuostá, ráhkisvuoda ja himuid. Árvvoštalli (1) addá dasa maddái politihkalaš doaimma čuoččuhusainis: «Sisabahkkemat eai leat nohkan.» *Bajándávgi* lea mánggadoaimmat vuoignaduodji mas kognitiivvalaš doaibma lea vuolggasadji politihkalaš doibmii man oažžu vuostáiváldis.

Maddái sámi vuoignaduojiid árvu boahotá ovdan kognitiivvalaš doaimma bokte. Go *Beaiveálgu* (Larsen 2013 (1912)) árvvoštallamis

4 Mu jorgalus eanjalasgielas: «If I am a poet who is charged with speaking the truth (and I believe the word poet is synonymous with truth-teller), what do I have to say about all of this?»

jearrá árvvoštalli (3) lea go dehálaš ahte sápmelaččat ieža čállet ja alm-muhit daid, de vástida árvvoštalli (1): «Na, juo. Dat leat beare mii geat diehtit makkár dilli mis lea, ja máhttit čállit min geahččanguovlluin min diliid birra.»

Bajándávgi- ja *Beaiveálgu-*románaid čállit leaba ofelastán árvvoštalli (1) oaidnit kolonisttalaš veahkaválddi sihke mearrasámiid vuostá čuođi jagi áigi ja mo sámi aktivisttaid badjelgeahččan lei sullii 1990–2000 jagiin Sámis, ja daid vuogádagaid gos dat ain sáhtta eallit, ja maiddái ofelastán mo beassat eret dan dilis (vrd. Justice 2018: 152–155; Bastien ja earát 2003: 28; Kuokkanen 2004).

Gilši (Eira ja earát 2012) diđošta otná sosiála vuogádagaid ja ekonomalaš hierarkijaid boazodoalus. Árvvoštalli (1) muitala divttaid birra ná: «Nieida muittuha áhči ja vieljaid ahte sus leat vuoigatvuodát boazodoalus.» Ja dát lea stuorra kontrástan luohtepoesiija luohteválljemiidda, namalassii ahte sii juiget dušše iežaset nissonfulkkiid luđiid. Árvvoštalli (1) muitala ahte divttain lea nissonpersovdna ohcamin iežas bálgá boazodoalus, ja mii čuovvut boazodoalu rievdadusaid Norgga bealde, mo siidaoasseortnet olggušta nissonolbmuid.

Sámi girjjálašvuodas, erenomážit das mii gullá njálmálaš muitalanárbevirrui, leat kultuvrralaš, epistemologalaš ja identitehtanannejeaddji muitalusat. *Gilši* čállit doibmet jurddašeaddjin geaid čállimis lea vuolggasadji njálmálaš ja eará árbevieruin, ja sii geavahit iežaset máhtu maiddái hábmet odđa duohtavuodaid ja jurdagiid/geainnuid boahhteáigái main lea vuolggasadji ovddežis (vrd. Kuokkanen 2004: 92–94).

Nuorra árvvoštallit dego ohcalit kognitiivvalaš doaimmaid vuoignadujiid, mat sáhttet speadjalastit sámi nuoraid dárbbu hástalit iežaset epistemologiija, jurddašánvugiid ja hegemoniija mii sáhtta duolbmat sámi álbmoga kultuvrra ovdáneami.

9.4 Symbolalaš doaimma

Vuoignaduodji mii symbolisere dahje ovddasta juoidá, oažžu symbolalaš doaimma vuostáiváldimis. Árvvoštalli (1) geavaha *Beaiveálgu* symbolalaš doaimma bajjedit vuoignaduoji árvvoštallamis seammás go láitá romána giela: «Girjjis lea boares giella ja unnán govvideamit, muhto dat

gullá gal sámi klassihkkáriidda. Mun ávžžuhan earáid lohkat (dan).» Maiddái ságastallamis *Bárboáirras*-romána birra vuhtto árvvoštalliid hierarkiija gaskal hárvánan lohkki, árvvoštalli (1), ja árvvoštalli (2), gii ii ovddas seamma lohkanuogáža, go árvvoštalli (2) dadjá: «Bárboáirasis in ipmirdan dan muitalusa. Mun in beassan sisa olles muitalussii.» Muhto liikká rávida árvvoštalli (2) romána man ii leat ollásit ádden. *Bárboáirras* symbolisere nuorra árvvoštalliid mielas bajitdási girjjálašvuoda, man ádden addá stáhtusa sámi girjjálašvuoda birrasiin.

Árvvoštalli (1) atná dan kritihkkan sámi dálá servodahkii ja ráhkada girjji ulbmila: «Sámit galget atnit árvvus iežaset giela ja kultuvrra, ja diehtit man garas dáruiduhttin lei.» ja «Buorre veardidit otná áiggiin «*finnunge*» ja sámiid cielaheapmi...» Kognitiivvalaš, historjjágovvideami ja identitehtanannen doaibma ovdanbuktojuvvo seamma duppalčuoččuhusas. Árvvoštalli (1) sitere fas románas (Larsen 2013 (1912)): «Juohke dáččas lea veaháš ge sámi varra» ja vástida sitáhta dulkomiin: «Ii leat heahpat leat sápmelaš, rámis leat sámi sogalaš.» Dát lea buorre ovdamearka mo vuostáiváldi ávkkástallá vuoignaduoji čuoččuhusa *identitehtanannejeaddji doaibman* iežas duppalčuoččuhusain. Árvvoštalli (1) juogada *Beaiveálgu* čuoččuhusa árvvuid ja dasa lea ráhkadan iežas čuoččuhusa masa Larsen lea ofelastán su vuoignaduoji árvomáilmmiin. Larsena badjel čuođi jagi boares romána lea ofelastán dálááiggi nuorra sámi vuostáiváldi: «Ii leat heahpat leat sápmelaš, rámis leat sámi sogalaš.» Árvvoštalli (1) duppalčuoččuhusas vuhtto *Beaiveálgu* dadjanvuohki «sámi sogalaš» maid árvvoštalli lea luoikkahan.

Symbolalaš doaibma addo vuoignaduojiide mat sihke nannejit vuostáiváldi ja maddái oppa sámi identitehta ja oktiigullelašvuoda. Vuoignaduoji symbolalaš árvu maid dahká váttisin vuostáiváldái láitit dan, danne go dat ovddasta stuorra oasi sámi nationalitehtas, ovdamearkka dihtii sámi klassihkkára *Beaiveálgu* (Larsen 2013 (1912)). Árvvoštalli (1) attii *Beaiveálgu* románii (Larsen 2013 (1912)) dušše guokte rádiorusttega, muhto ii dattege láitán girjji.

Gilši (Eira ja earát 2012) bajida árvvoštalli (1) mielas dehálaš fáttá mii lea badjenissoniid sajádat boazodoalus man birra Sámis hárvve hálalat. Vuoignaduođi oaččui *identitehtanannejeaddji doaimma* sitáhtain «dat attii munnje buori iešdovddu». Dasto addá árvvoštalli (1), gii ieš

lea nisssonolmmoš geas lea gullelašvuohta boazodollui, vihtta rádiorusttega (bircočuoggá) feministtalaš luohtepoesiiji.

10 Ságastallan

Sámi vuoignaduojit ofelastet sámi nuoraid burgit koloniserejeaddji vuogádagaid ja hábmet boahhteáiggi višuvnnaid go ávkkástallet vuoignadujiid (vrd. Kuokkanen 2004; Justice 2018; G. H. Smith 2003). Jan Mukařovský vuostáiváldin-doaibmadoahpaga guorahallanmetodain lean guorahallan makkár doaimmaid sámi vuostáiváldit addet vuoignadujiide, nappo mo sápmelaččat ávkkástallet vuoignadujiid.

Go kognitiivvalaš, symbolalaš, morálalaš ja árbemáhttoovddideaddji doaimmat veahkehit vuostáiváldiid reflekeret sámi áddejumiid, de sáhttit mii dihtomielaččat ofelastojuvvot eret vuogádatlaš duolbmamis sámiid vuostá (vrd. Hart 2010: 11). Ovdamearkka dihtii Mary Ailonieida Somby románas *Bajándávgi* (2004) reflekterejit nuorra sápmelaččat sámi hegemonijalaš badjelgeahččama siskkáldasat Sámis, mo sámi aktionisttat badjelgehččojuvvojit. Sámi vuoignaduojit rahpet siskkáldas sámi servodatovdáneami, dekoloniserema ja dálkkodeaddji ságastallamiid. Sámi dáiddahierarkiija ii leat kanoniseren *Bajándávgi* (Somby 2004), muhto sámenuoraide lei dat girji mii sin mielas lei vuohkkaseamos, ávkkálaš ja masa adde eanemus doaimmaid, ja mii doaimmai láidehussan ja ofelažžan sámi iešmearrideapmái.

Árvvoštallamiin duođaštuvvo ahte sámi estetihkka (gč. omd. Gaski 2022; Kappfjell & Gaski 2018) lea doallelaš empiriija ektui. *Girjemiella*-árvvoštallit bajidedje vuoignadujiid geavatlašvuođa, doaibmivuođa, vuogasvuođa, heivvolašvuođa ja álkivuođa. Vuoignaduojit maid lei váttis lohkat, čuovvut ja dulkot, hehttejedje vuostáiváldiid ávkkástallat vuoignadujiid. Vuoignaduojit mat ledje vuostáiváldiid mielas vuohkkasat ja álkit, ožžo eambbo doaimmaid. Ovdamearkka dihtii *Gilši*, mas divttat ovdanbuktojuvvojit luđiin, lei oahpis ja vuogas árvvoštalliid mielas, mii maid doaimmai earret eará identitehtannejeaddjin, guoimmuheapmin ja koloniserema diđošteapmin. Mađi álkit, geavatlaš ja vuohkkasat vuoignaduodji lea, dađi eanet ávkkálaš ja doaibmi.

Sámi girječállit ja vuostáiváldit ávkkástallet vuoignaduoji, ja hábmejit das ođđa duoji kritihka bokte. Kritihkka lea ođđa vuoignaduodji,

mas vuoignaduodji lea ávnnas. Sámi vuostáiváldinproseassa sáhtttá kategoriserejuvvot *jaskes dáiddan* (vrd. Idivuoma 2023), mas duddjoma, dáidaga ja hábmema proseassa lea guovddázis. Immateriealla, sosiála ja kognitiivvalaš proseassas vuoignaduoji ávkkástallamis, hábmemis ja árvvoštallamis lea estehtalaš árvu. Dainna proseassain lahkoniit sámi vuoignaduojiid vuostáiváldit iešmearrideami doaibmaaddima bokte.

Sámi vuostáiváldit ávkkástallet vuoignaduojiid main lea sámi estetihkalaš vuolggasaji. *Ávkkástallat* lea go vuostáiváldi addá vuoignaduodjái doaimmaid mat sáhttet leat ávkin alces ja sámi servodahkii. Buorre sámi vuoignaduodji lea dakkár man sáhtttá ávkkástallat, dakkár mii ofelastá vuostáiváldi leat diđolažžan sámi vássánaigái, dáláaigái ja mii čuvge bálgá sámi boahhteáigái (vrd. Kuokkanen 2004). Árvvoštalliid ávžžuhus earáide maid vuostáiváldit vuoignaduojiid, duodašta vuoignaduojiid ofelastin- ja ávkkástallannávcca, nappo sámi estehtalaš kvalitehta. Oarjemáilmmi mihtuid mielde lea girjjálaš kvalitehta mii hástala vuostáiváldi áddet ja dulkot, muhto liikká nákke «bajit dási» lohki iežas lohkančehppodagain dulkot vuoignaduoji. Dát ráhkada dikotomii ja gaskal bajit ja vuolit dási kultuvrraid. Dán dutkama empiriija hástala dan jáhku ahte estehtalaš vásáhusat leat universála, neutrála ja sorjjasmeahtun fápmooktavuođain. Dat maid cuvke estetihka politihkalaš diehtemeahtunvuoda ja daid gáibádusaid mii lea girjjálaš kvalitehta ja gii dan sáhtttá vásihit ja meroštallat (vrd. Kuokkanen 2004: 92; Jameson 1981; Helander & Kailo 1998: 12).

Sámi vuoignaduojiid lahkoneapmi čáli bokte lea heivvolaš vuohki lahkoniit vuoignaduojiid. Sámis lea fuolkevuohka ja searvevuohka dehálaš oassi sámi leahkimis, ja lea lunddolaš vuohki áddemis ja gulahallamis. Sámi kultuvrra, identitehtapolitihkalaš ja árbevieruid nannen leat kvalitehtaeavttut maid sámi girjjálašvuodakritihkkárat leat geavahan (vrd. Ween 2020: 36–37). Maiddái *Girjemiella* árvvoštallit bajidit vuoignaduojiid maidda áddet dakkár sámáidahttindoaimmaid. Nuorra sámi vuostáiváldit ávkkástallet vuoignaduojiid sihke iežaset ja oppasámi epistemologalaš veahkaválddi vuostá.

Dutkat maid nuorra lohkket oaihvildit sámi vuoignadujiid birra, šaddá dan dihtii hui hástaleaddjin maiddá dan dáfus ahte makkár kvalitehtaevttut adnojuvvojit árvvoštalladettiin välljejuvvo vuoignadujiid. Kvalitehta ii leat universála, generealla dahje objektiivlaš, dat lea čadnon kontekstii. Sámi vuoignadujiid girjjálaš kvalitehta sáhtá mihtiduvvot estehtalaš árvvuid vuodul, mat leat geavatlašvuohta, ávkkálašvuohta ja vuogasvuohta. Vuoignadujiid mánggabealat attáldagat ja ávkkástallanvejolašvuođat bajidit vuoignaduoji kvalitehta. Vuostáiváldi mearrida kvalitehta, man vuogas lea ávnnas, masa sáhtá geavahuvvot ja doaibmá go dasa masa lei ráhkaduvvon. Sámi vuoignadujiid kvalitehtadovdomearkkaid sáhtá mihtidit dáid pragmáhtalaš dovdomearkkaiguin:

1. Vuogas

Vuoignaduoji fertet áiccuiguin vásihit. Giela man girječálli geavaha, galgá vuostáiváldi áddet iežas áiccuiguin. Áddehallat ja gula hallat vuoignadujiin lea vuostas ja deháleamos oassi vuostáiváldimis.

2. Ofelastin

Jus vuoignaduodji lea vuogas ja vuostáiváldi ádde dan giela, de beassá ságastallat vuoignadujiin. Vuostáiváldi vuostáiváldá vuoignaduoji sosiálalaš ja historjjálaš kontekstii čadnon čuoččuhusa iežas duogážiin.

3. Ávkkástallan

Vuoignaduoji áddehallan- ja ofelastinnávccaid vuodul vuostáiváldi ávkkástallá vuoignaduoji. Vuostáiváldi ráhkada vuoignaduojis oavila ja mearrida masa áigu dan geavahit.

Dasto lea árvvoštalliid erenomášvuohta muitalit ávdnasa, nappo vuoignaduoji iešvuođaid birra, ja ávkkástallat dan ságastallamis earáiguin.

Girjemiella-árvvoštalliid ávkkástallamat ja árvvoštallamat eai leat norbman sámi vuoignadujiid árvvoštallamiidda, baicce ovdamearkan empiriijan ođđasut sámi girjjálašvuođa árvvoštallamiidda. Dá lea ovdamearka mo sáhttit lahkoni sámi girjjálašvuođakritihka ja vuostáiváldinárbevieruid.

Kvalitehtagazaldahkii guoská maiddái vuoignadujiid árbemáhtto-ovddideaddji doaibma. Árvvoštallit atne vuoignadujiid mat ovddidedje árbemáhtu, allaárvosažžan. Sámi estehtalaš norbman lea maid ahte vuoignaduodji mii ovddida árbemáhtu, ovddasta sámi árvvuid ja sáhtttá nannet sámi identitehta.

11 Loahpaheapmi

Sámi dáiddárat, duojárat ja kulturbargit ohcalit sámi kritihka, muhto maiddái mo sámáidahttit oarjemáilmmi dáiddasurggiid, erenomážit dáiddabuvttadeami ja gaskkusteami ehtalaš beliid. Mun jáhkán vástádu-sat dasa leat sámi vuostáiváldiin. Lea unnit ahte unnit dáiddakritihkka mii almmuhuvvo sámi vuolggasajis ja sámegillii sámi vuoignadujiin, ja sámi almmolaš dáiddaságastallama vuohki maid ferte sámáidaht-tojuvvot. Árvvoštallanvuohki, eavttut, báiki ja diskursa maid fertejit beassat ovdánit sámi álbmoga eavttuid, árvvuid ja dárbbuid mielde. Sámi servodaga ovdánahttinságastallamis ferte vuoignadujiid vuostáiváldin oážžut saji sámi almmolašvuodas maid. Mis lea girjás ja rikkes vuostáiváldin, árvvoštallan ja kritihkalaš árbevierut ja diskurssat, ja mis lea maid beaktilis sámi dáidda, duodji ja vuoignaduodjiid madda ii čáhkkejuvvo sadji sámi mediaide. Sámi vuoignadujiid, dáidaga ja duoji dimenšuvnnaid sáhttit buktit čihkosis albmosii.

Máilmmi jođánis rievdadeamit gáibidit odđa kritihka lahkonan-, ovdanbuktin- ja gaskkustanvugiid. Leat go oarjemáilmmi árvvoštallaneavttut ja kolonijariikkaid sámegielat mediaásahusat rivttes vuolg-gasadjii? Vel dehálut gažaldagat leat: Mo ohppet sámi mánát ja nuorat vuostáiváldit iežamet historjjá, dálááiggi, duohtavuodaid ja muitalu-said? Mo hábmejít dát vuostáiváldinpráksisat boahttevaš Sámi?

Gáldut

Materiála

Beaiveálgu (Anders Larsen 2013 (1912)) árvvoštallan: «Sámi vuosttaš romána – Girjemiella – Avsnitt 9» (Sameradiopodden 18.08.2020). Oasseváldit: Lea Simma ja Heaika Wollberg Wuolab. Prográmmajodiheaddji: Anne-Marit Päiviö. <https://sverigesradio.se/avsnitt/1535290> (viežžan 10.09.2023).

Gilši (Inga Ravna Eira, Biret Ristin Sara, Ravna Anti Guttorm, Patrick Shaw Iversen, Kenneth Ekornes 2012) árvvoštallan: «*Gilši* cd-skearro seaguha poesia ja juoiggan muitalan dihte nissonat dili boazodoalus – *Girjemiella – Avsnitt 2*» (Sameradiopodden 30.06.2020). Oasseváldit: Lea Simma ja Heaika Wollberg Wuolab. Prográmmajodiheaddji: Anne-Marit Päiviö. <https://sverigesradio.se/avsnitt/gilsi-cd-skearro-seaguha-poesia-ja-juoiggan-muitalan-dihte-nissonat-dili-boazodoalus-sameradion-podd-girjemiella-avsnitt-2> (viežžan 30.06.2023).

Bárbmoáirras (Kerttu Vuolab 2008) árvvoštallan: «Kerttu Vuolab lea čállán *Bárbmoáirras – Girjemiella – Avsnitt 12*» (Sameradiopodden 08.09.2020). Oasseváldit: Lea Simma ja Heaika Wollberg Wuolab. Prográmmajodiheaddji: Anne-Marit Päiviö. <https://sverigesradio.se/avsnitt/1578501> (viežžan 30.06.2023).

Geađgeloddi (Risten Sokki 2019) árvvoštallan: «Heaika Wuolab Wollberg: Noveallat mat gáibidit ahte jurddašat – *Girjemiella – Avsnitt 8*» (Sameradiopodden 11.08.2020). Oasseváldit: Lea Simma ja Heaika Wollberg Wuolab. Prográmmajodiheaddji: Anne-Marit Päiviö. <https://sverigesradio.se/avsnitt/1535280> (viežžan 30.06.2023).

Bajándávgi (Mary Ailonieida Somby 2004) árvvoštallan: «*Bajándávgi* lea politihka ja ráhkisvuoda girji – *Girjemiella – Avsnitt 10*» (Sameradiopodden 25.08.2020). Oasseváldit: Lea Simma ja Heaika Wollberg Wuolab. Prográmmajodiheaddji: Anne-Marit Päiviö. <https://sverigesradio.se/avsnitt/1535291> (viežžan 30.06.2023).

Girjjálašvuohta

Ahtone, Heather 2012: Reading Beneath the Surface: Joe Feddersen's Parking Lot. – *Wicazo Sa Review* 27 (1): 73–84. <https://doi.org/10.1353/wic.2012.0001>

- Bäckman, Louise & Kjellström, Rolf (doaimm.) 1979: *Kristoffer Sjulssons minnen – Om vapstenlapparna i början af 1800-talet – Upptecknade af O. P. Pettersson*. Acta Lapponica 20. Stockholm: Nordiska Museet.
- Bastien, Betty & Kremer, Jürgen W. & Kuokkanen, Rauna & Vickers, Patricia 2003: Healing the Impact of Colonization, Genocide, Missionization, and Racism on Indigenous Populations. – S. Krippner & T. M. McIntyre (doaimm.), *The psychological impact of war trauma on civilians*. New York: Greenwood Press. 25–38.
- Gaski, Harald 2017: *Samisk kultur, litteratur og kritikk*. – Kajsa Andersson (doaimm.), *Sápmi i ord och bild II*. Västra Frölunda: On Line forlag AB. 447–458.
- Gaski, Harald 2022: Álgoálbmot-estetihkka: Lasit konteavstta kontekstii. – Harald Gaski & Gunvor Guttorm (doaimm.), *Duodji reader. Guoktenuppelot čállosa duoji birra sámi duojáriid ja dutkiid bokte manjimuš 60 jagis*. A selection of twelve essays on duodji by Sámi duojárat and writers from the past 60 years. [Guovdageaidnu & Oslo & Kárášjohka]: Sámi allaskuvla & Norwegian Crafts & Davvi Girji. 94–106.
- Guttorm, Gunvor 2009: Duodji – som begrep og som del av livet. Duodji – doaban ja oassi eallimis. – Eva Skotnes Vikjord & Irene Snarby (doaimm.), *Gierdu. Bevegelse i samisk kunstverden. Sirdimat sámi duodje- ja dáiddamáilmmis*. [Bodeadju ja Kárášjohka]: SKINN & RiddoDuottarMuseat. 12–17.
- Harjo, Joy 1994: *A Postcolonial Tale, The Woman Who Fell From the Sky: Poems*. New York: W. W. Norton.
- Hart, Michael Anthony 2010: Indigenous worldviews, knowledge, and research: The development of an Indigenous research paradigm. – *Journal of Indigenous Voices in Social Work* 1 (1): 1–16.
<http://hdl.handle.net/10125/15117> (20.05.2024).
- Helander, Elina & Kailo, Kaarina 1998: *No Beginning, No End. The Sámi Speak Up*. Edmont [& Guovdageaidnu]: Canadian Circumpolar Institute & Nordic Sámi Institute.
- Hirvonen, Vuokko 2009: Juoiggus uksan sámi njálmálaš girjjálašvuhtii – bálggis gillii, identitehtii ja iešárvui. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1–2/2009: 90–105.
- Jameson, Fredrick 1981: *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. New York: Cornell University Press.
- Johannessen, Asbjørn & Tufte, Per Arne & Christoffersen, Line 2021: *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Abstrakt forlag.

- Justice, Daniel Heath 2012: Literature, healing, and the transformational imaginary: Thoughts on Jo-Ann Episkenew's taking back our spirits: Indigenous literature, public policy, and healing. – *Canadian Literature* 214: 101–108. <https://doi.org/10.14288/cl.v0i214.192773>
- Justice, Daniel Heath 2018: *Why Indigenous Literatures Matter*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press.
- Kappfjell, Lena & Gaski, Harald 2018: Dåajmijes vuekie lea saemien vuekie. – *DIN Tidsskrift for religion og kultur* 2/2018: 12–18.
- Kuokkanen, Rauna 2004: Border Crossing, Pathfinders and New Visions: The Role of Sámi Literature in Contemporary Society. – *Nordlit* 8 (1): 91–103. <https://doi.org/10.7557/13.1909>
- Kovach, Margaret 2005: Emerging from the margins: Indigenous methodologies. – Leslie Brown & Susan Strega (doaimm.), *Research as resistance: Critical, Indigenous, & anti-oppressive approaches*. Toronto, Ontario, Canada: Canadian Scholars' Press. 19–36.
- Marakatt, Elin 2020: Odđa podcasta «Girjemiella» – lokte sámegirjjálašvuoda. – *Ávvir* (24.06.2020). <https://www.avvir.no/odda-podcasta-girjemiella-lokte-samegirjjasvuoda/> (20.06.2024).
- Mukařovský, Jan 1970 (1936): *Aesthetic function, norm and value as social facts*. Jorgaluvvon eanjalasgillii. Orginálatihttel: Estetiká funcke, norma a hodnota jako sociální fakty. Ann Arbor: Department of Slavic Language and Literature, University of Michigan.
- Mukařovský, Jan 1977a (1942): The place of the aesthetic function among the other functions. – John Burbank & Peter Steiner (doaimm.), *Structure, sign and function: selected essays by Jan Mukařovský*. Jorgaluvvon eanjalasgillii. New Haven: Yale University Press.
- Mukařovský, Jan 1977b (1943): *Intentionality and unintentionality in art*. Jorgaluvvon eanjalasgillii. New Haven: Yale University Press.
- Skåden, Sigbjørn 2004: *Bortenfor blånene. Kanonisk utvikling innen samisk lyrikk i det 20. århundre*. Hovedoppgave i allmenn litteraturvitenskap, Institutt for språk og litteratur, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Smidt, Jofrid Karner 2011. Litteratursosiologi og estetikk – Jan Mukařovský revisited. – *Saksprosa* 3 (2): 1–23. <https://doi.org/10.5617/sakprosa.156>
- Smith, Graham Hingangaroa 2003: *Kaupapa Maori Theory: Theorizing Indigenous Transformation of Education & Schooling*. Kaupapa Maori Symposium. NZARE / AARE Joint Conference, Auckland, N.Z., December

2003. <https://www.aare.edu.au/data/publications/2003/pih03342.pdf>
(09.09.2023).

Smith, Linda Tuhiwai 2004 (1999): *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. London & New York: Zed Books; Dunedin: University of Otago Press.

Solbakk, John Trygve 1991: Árvvoštalliid árvvoštallamiid árvvoštallan. – Harald Gaski (doaimm.), *Essayčoakkáldat: cafe Boddu*. [Kárášjohka]: Davvi Girji. 108–125.

Ween, Audun Andreas 2020: *Begrunnelser for kvalitet. En undersøkelse av Nordisk råds barne- og ungdomslitteraturpris 2013–2019*. Masteroppgave i nordisk, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo. <http://hdl.handle.net/10852/79283>
(15.05.2024).

WINHEC 2011: *WINHEC Research Standards*. First edition. WINHEC Research And Journal Working Groups. https://winhec.org/resources/Documents/Research/WINHEC_research_standards_february_2011.pdf (06.06.2024).

Eará gáldut

Idivuoma, Ingá Elisá Påve 2023: Dáiddadálu sáhkálávdi ja gulahallan: Gulahallot mii guoská ja mo hábmet sámi dáiddasuorggi. Sáhkavuorru. KulturSápmi Anáris 20.09.2023.

“The invasions are not over”

Pragmatic approach to Sámi aesthetics and criticism through the discussion of young adult literature

This research reports on an empirical study of the reception of Sámi literature from the perspective of Sámi theories of aesthetics: *Dâajmijes vuekie* (Kappfjell & Gaski 2018), the pragmatic notion of Sámi aesthetics, and the theory that Sámi authors serve as pathfinders for readers, guiding them to new visions of a Sámi future (Kuokkanen 2004). The research is based on the contents of *Girjemiel-la* podcasts (2020) that presented reviews of five Sámi literary works. These podcasts emphasized the qualities of usefulness, readability, and relatability. The aesthetic functions proposed by Jan Mukařovský (1977b (1943)) serve as the foundation for this analysis of the reviews and critiques. According to the critics, literary works that are relatable and engaging comport best with these functions, and thus also serve as pathfinders to the reception of literature as one way to utilize the arts. In this article I suggest that the quality of Sámi arts is deeply rooted in a practical and pragmatic attitude toward self-determination.

Keywords: Sámi aesthetics, literature, reception, epistemology, literature reviews, aesthetic functions, self-determination

Saia Marilena Stueng
Sámi University of Applied Sciences
saiams@samas.no